

de mos

Jaargang 23
Juli 2007

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

6

NIDI

inhoud

- 1 **De twee polen van arbeidsmigratie**
- 2, 3 Demodata
- 4, 5 Demodata
- 6 **Gezondheidszorg 'Made in China'**
- 6, 7 Demodata
- 9 Demodata
- 11 **Leve de zomer, leve de zon**

Foto: Morguefile/Taliesin

De twee polen van arbeidsmigratie

PAUL DE BEER

Zal het openen van de grenzen voor Oost-Europese arbeidsmigranten ten koste gaan van de Nederlandse werknemers of zal Nederland er juist sterk van profiteren? Noch de economische theorie, noch de ervaringen uit het verleden of van andere landen geven een eenduidig antwoord.

Nu op 1 mei 2007 de grenzen van Nederland ook voor de Polen zijn opengegaan, zijn we weer een stap dichterbij één Europese arbeidsmarkt. Op zo'n Europese arbeidsmarkt zou het verkeer van arbeidskrachten tussen de lidstaten even gemakkelijk moeten verlopen als binnen de lidstaten. De opvattingen over de effecten hiervan op de nationale arbeidsmarkten lopen sterk uiteen. De ene pool van het spectrum aan meningen wordt gevormd door degenen die vrezen dat ons land zal worden overspoeld door buitenlanders, die onze banen wegkapen, Nederlandse werknemers verdringen, de arbeidsvoorwaarden onder druk zetten en op termijn een grote belasting voor onze verzorgingsstaat zullen vormen. Aan de andere pool treffen we de opvatting aan dat arbeidsmigratie een win-win-situatie oplevert waarvan zowel de migranten als wijzelf profiteren, dat we migranten hard nodig hebben om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen en om in tekorten op de arbeidsmarkt te voorzien en dat uiteindelijk alleen landen die de meest getalenteerde arbeidskrachten weten te lokken zich in de internationale concurrentiestrijd zullen weten te handhaven.

Wat weten we eigenlijk over de effecten van arbeidsmigratie op de nationale arbeidsmarkt? Hier wordt een overzicht gegeven van de effecten die volgens de economische theorie zullen optreden en worden deze effecten geconfronteerd met de ervaring die is opgedaan met immigratie in het verleden en met internationaal vergelijkend onderzoek naar de effecten van immigratie. Geen van deze bronnen levert echter een ondubbelzinnig antwoord op op de vraag wat de gevolgen van ar-

Foto: Morguefile/Jusben

demodata

In het eerste kwartaal van dit jaar is de immigratie toegenomen. Bijna 26.000 mensen kwamen Nederland binnen. Het gaat om mensen die zich voor langere tijd in Nederland vestigen en zich bij een gemeente hebben ingeschreven. In dezelfde periode vorig jaar waren dit er nog 23.000. De stijging van het aantal immigranten zet daarmee door. Het zijn er nu evenveel als begin 2003. Het betreft vooral Europeanen en terugkerende Nederlanders (Centraal Bureau voor de Statistiek).

In 2006 werden 31.700 huwelijken beëindigd door echtscheiding, vrijwel evenveel als het jaar ervoor. Daarnaast kozen 3.900 echtparen voor ontbinding van het huwelijk door een flitsscheiding. Samen was dat 35.600. Het verschijnsel flitsscheiding bestond in 2001 nog niet. Toen liet het aantal echtscheidingen een piek zien van 37.000. Na de invoering van de flitsscheiding in dat jaar daalde het aantal echtscheidingen. Het aantal echtscheidingen plus het aantal flitsscheidingen bleef echter op ongeveer hetzelfde niveau. In 2006 daalde het totale aantal echt- en flitsscheidingen licht. Sinds 2003 worden jaarlijks tussen de 31.000 en 32.000 huwelijken verbroken door echtscheiding. Dit betekent dat van elke 1.000 echtparen er jaarlijks negen door echtscheiding uit elkaar gaan. Jaarlijks zijn daar ongeveer 33.000 minderjarige kinderen bij betrokken. In 2006 eindigden 800 minder huwelijken in een flitsscheiding dan in 2005. Toen daalde het aantal flitsscheidingen met 300 ook al licht. De populariteit van de flitsscheiding lijkt hiermee over zijn hoogtepunt heen te zijn. Meer dan de helft van de vrouwen betrokken bij een flitsscheiding had thuiswonende kinderen (Centraal Bureau voor de Statistiek).

beidsmigratie voor het ontvangende land zijn. Die gevolgen blijken onder meer af te hangen van het soort immigranten en van de instituties in het ontvangende land.

Hier wordt niet ingegaan op de te verwachten omvang van de immigratiestromen vanuit Oost-Europa naar Nederland. Schattingen daarvan lopen sterk uiteen en zijn nog meer een kwestie van koffiedikkijken dan de beoordeling van de effecten van die migratie. Evenmin wordt ingegaan op de gevolgen van arbeidsmigratie voor de herkomstlanden. Ook daarover lopen de meningen uiteen. Sommigen vrezen voor een *brain drain*, anderen wijzen op het positieve effect van de geldzendingen van migranten en op de kennis die zij meebrengen als zij terugkeren. Het voert echter te ver om daarop in dit artikel verder in te gaan.

Inzichten uit de economische theorie

Allereerst wordt bezien wat de economische theorie ons kan leren over de effecten van arbeidsimmigratie. Ogenscheinlijk leidt deze tot een heldere conclusie. De komst van arbeidsmigranten betekent een stijging van het aanbod van arbeid in het ontvangende land. Als de arbeidsmarkt goed functioneert, zal een groter aanbod resulteren in een lagere prijs van arbeid (lees: loon en andere arbeidsvoorwaarden), waardoor ook de vraag naar arbeid (de werkgelegenheid) stijgt en vraag en aanbod van arbeid weer in evenwicht komen. Arbeidsmigratie leidt dan tot meer werkgelegenheid en lagere lonen. Als de arbeidsmarkt niet goed functioneert en het loon niet daalt, zal het grotere arbeidsaanbod echter resulteren in onvrijwillige werkloosheid. Immigratie leidt dus tot hetzelfde lagere lonen, hetzelfde meer werkloosheid. Van hogere werkloosheid gaat vervolgens ook weer een drukkend effect op de lonen uit. Op grond van deze analyse is het haast onvermijdelijk om tot een negatief oordeel over arbeidsimmigratie te komen – althans voor de overgrote meerderheid van de bevolking die voor haar inkomen afhankelijk is van arbeid. Voor het bedrijfsleven is immigratie in deze analyse wel gunstig, aangezien er meer arbeidskrachten beschikbaar komen

voor een lagere prijs, zodat het rendement op kapitaal stijgt.

Deze analyse van het effect van arbeidsmigratie kan echter eveneens worden toegepast op iedere andere stijging van het arbeidsaanbod. Ook als meer vrouwen of jongeren de arbeidsmarkt betreden, zou dit dus in lagere lonen of hogere werkloosheid moeten resulteren. In algemene zin is deze conclusie onzin. Dit komt doordat de vraag naar arbeid geen gegeven is. De komst van arbeidsmigranten – of de groei van het aantal werkende vrouwen of schoolverlaters – gaat gepaard met meer bestedingen die op hun beurt de vraag naar arbeid stimuleren. Polen die hier komen werken, zullen een deel van hun inkomen besteden aan huisvesting, eten, etc. en daarmee de Nederlandse economie en werkgelegenheid stimuleren. Op langere termijn mag worden aangenomen dat de vraag naar arbeid zich aanpast aan het aanbod, zodat geen structureel negatief effect van immigratie hoeft te worden verwacht. Hoe ver weg die ‘lange termijn’ is, is echter niet duidelijk. Het maakt natuurlijk nogal wat uit of de aanpassing zich binnen een jaar voltrekt of dat we pas na een jaar of tien een nieuw evenwicht bereiken. In de overgangsfase kan zich wel degelijk een aanzienlijke verstoring van de arbeidsmarkt voordoen die gepaard gaat met forse werkloosheid of een loonsverlaging voor de autochtone beroepsbevolking.

In meer verfijnde economische analyses gaat het niet alleen om het aantal immigranten, maar ook om hun opleidingsniveau. Als immigranten laagopgeleid zijn, zullen zij vooral concurreren met laagopgeleide autochtone werknemers. Hoogopgeleide autochtone werknemers profiteren juist van de komst van deze immigranten, omdat zij gebruik maken van hun diensten maar geen concurrentie van hen ondervinden. Immigratie zou dan tot lagere lonen of meer werkloosheid onder laagopgeleiden leiden, maar geen of zelfs een positief effect hebben op de arbeidsmarktpositie van hoogopgeleiden. Zijn immigranten vooral hoog opgeleid, dan zouden de effecten precies omgekeerd zijn: de laagopgeleide autochtone werkenden zouden

profiteren, terwijl de arbeidsmarktpositie van hoogopgeleiden zou verslechteren.

Lessen uit het verleden

Wat leert de ervaring met migratie in het verleden ons? Deze ervaring lijkt vooral de pessimistische beoordeling van migratie te voeden. Hét voorbeeld van een niet-geslaagde arbeidsmigratie is die van Turken en Marokkanen in de jaren zestig en zeventig. Destijds werden welbewust laaggeschoolde 'gastarbeiders' uit rurale gebieden naar Nederland gehaald om het eenvoudige en zware werk te doen waarvoor de Nederlanders hun neus ophaalden. Toen dat werk in de jaren tachtig als gevolg van een ingrijpende sanering van de Nederlandse industrie grotendeels verdween, bleken de migranten zich hier echter definitief te hebben gevestigd, hun gezinsleden hierheen te halen en massaal een beroep te doen op de voorzieningen van de verzorgingsstaat. Deze ervaringen zijn een belangrijke reden waarom bijvoorbeeld het Centraal Planbureau een pessimistisch beeld schetst van de opbrengsten van migratie voor de Nederlandse economie. Als de productiviteit van migranten onder het gemiddelde van de gevestigde beroepsbevolking ligt en zij een bovengemiddeld gebruik maken van publieke voorzieningen, zal hun nettobijdrage aan de Nederlandse economie negatief zijn. Anders gezegd, de gevestigde bevolking zal dan op langere termijn per saldo een prijs betalen voor de komst van migranten.

De vraag is natuurlijk in hoeverre de ervaring met de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders ons iets leert over de effecten van toekomstige migratie. De Nederlandse geschiedenis kent immers ook andere, meer positieve ervaringen met immigratie. Denk aan de Indische Nederlanders die na de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië naar Nederland kwamen en zich voor het grootste deel tamelijk geruisloos in de arbeidsmarkt hebben gevoegd. Of denk aan de Italianen, Grieken en Spanjaarden die in de jaren zestig ook als gastarbeider naar Nederland kwamen, maar van

Foto: Wim de Jonge

wie de meesten weer naar hun moederland terugkeerden toen het daar economisch beter ging. En zelfs valt te denken aan de Surinamers, die in de eerste helft van de jaren negentig nog golden als de meest problematische groep migranten, maar die inmiddels hun arbeidsmarktpositie zozeer hebben verbeterd, dat ze nog slechts zelden figureren in het debat over het 'multiculturele drama'.

Polen

De vraag is nu op wie de toekomstige arbeidsimmigranten het meest zullen lijken. Als we ons richten op de Polen, waarvoor momenteel de meeste aandacht bestaat, dan moeten we voorts nog constateren dat zij met geen van de genoemde groepen zijn te vergelijken. De meeste Poolse arbeidskrachten vestigen zich immers niet voor langere tijd in Nederland, maar komen hier tijdelijk, vaak slechts voor een aantal maanden, werken om vervolgens terug te keren naar hun eigen land. Van de ruim honderddui-

Foto: Morguefile/Kahle

zend Polen die in 2004 op enig moment legaal in Nederland werkten, woonde slechts een op de tien in Nederland (dat wil zeggen dat zij zich hadden ingeschreven in het bevolkingsregister). Daarmee zijn zij onvergelijkbaar met de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders, maar bijvoorbeeld ook met de Indische Nederlanders. Dat zij hier slechts kort blijven is enerzijds reden om ons weinig zorgen te maken over een toekomstig beroep op de sociale zekerheid. Daarvoor bouwen zij eenvoudigweg onvoldoende rechten op. Anderzijds betekent het ook dat zij het geld dat zij hier verdienen voor een groot deel in hun eigen land besteden, zodat dit weinig bijdraagt aan het scheppen van extra werkgelegenheid in Nederland. Daarmee is het gevaar van verdringing van Nederlandse arbeidskrachten ook groter. Dit geldt echter alleen als het gaat om banen waarvoor ook voldoende Nederlandse arbeidskrachten beschikbaar zijn. Voor zover Polen door werkgevers

Foto: Wim de Jonge

demodata

De aandacht voor de economische en politieke situatie in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, de MENA-landen, is groot in relatie tot het aantal inwoners. De olie is daar mede debet aan. Het gebied telt 432 miljoen mensen, en is daarmee één van de minst volkrijke regio's van de wereld. Behalve in Afrika bezuiden de Sahara groeit de bevolking nergens zo hard. Vooral het aantal jongeren neemt sterk toe. Eén op de drie inwoners is tussen de 10 en 24 jaar oud. Sinds 1950 is de bevolking verviervoudigd. Voor 2050 wordt het aantal geschat op 700 miljoen, meer dan in Europa tegen die tijd. De bevolking en dan vooral het aantal jongeren groeit het snelst in landen die economisch gezien het slechtst zijn voorbereid: Irak, de Palestijnse Autoriteit en Yemen. Of die jongeren een productieve bijdrage aan de samenleving zullen leveren hangt af van de mate waarin de betrokken landen de sociale, economische en politieke voorwaarden daarvoor kunnen scheppen. Of ze kunnen voorzien in de toekomstige behoefte aan arbeidsplaatsen, aan opleidingsfaciliteiten, aan woonvoorzieningen en aan gezondheidszorg. De jeugdwerkloosheid is nu al hoog, de arbeidsmarkt stelt eisen aan opleiding en ervaring waaraan de jongeren niet kunnen voldoen, de overheid verleent financiële steun op grote schaal en de politieke situatie is instabiel. De inwoners in de Golfstaten moeten op de arbeidsmarkt concurreren met buitenlanders die in die landen de helft of meer van de beroepsbevolking uitmaken (Population Reference Bureau).

Terwijl de sterfte ten gevolge van infectieziekten (bijvoorbeeld HIV/AIDS en tuberculose), ondervoeding en andere traditionele killers in de ontwikkelingslanden daalt, eisen chronische ziekten ook daar steeds meer slachtoffers. Diabetes, hart- en vaatziekten en kanker zijn in de hele wereld behalve in Zuid Azië en Afrika ten zuiden van de Sahara inmiddels de grootste doodsoorzaken. Chronische ziekten zijn in Europa en Centraal Azië voor 84 procent verantwoordelijk voor de sterfte, in Oost Azië en de Pacific voor 71 procent, in Latijns Amerika en het Caraïbisch Gebied voor 67 procent en in het Midden Oosten en in Noord Afrika voor 65 procent. In Zuid Azië en Afrika ten zuiden van de Sahara gaat het om respectievelijk 47 en 21 procent van de sterfte. De verschuiving wordt veroorzaakt door verbetering van leefomstandigheden, scholing, voeding, sanitair, gezondheidszorg en medische zorg. Verder vergrijzen ook de ontwikkelingslanden en ouderen zijn bevattelijker voor chronische ziekten (Population Reference Bureau).

worden aangenomen omdat zij goedkoper zijn dan Nederlandse arbeidskrachten – hetzij doordat zij genoeg nemen met een lager loon, hetzij doordat zij harder werken – kan dit inderdaad leiden tot verdringing en dus tot een hoger aantal werklozen onder de gevestigde beroepsbevolking. Worden Polen daarentegen tewerkgesteld omdat er geen geschikt aanbod is van Nederlandse arbeidskrachten – hiervan lijkt in de land- en tuinbouw vaak sprake te zijn –, dan heeft dit geen negatieve effecten voor de Nederlandse beroepsbevolking. Het zal eerder een positief effect hebben, omdat de betreffende ondernemers hierdoor minder reden hebben om hun activiteiten naar een ander land te verplaatsen.

Het gaat bij toekomstige arbeidsmigranten echter niet alleen om Polen en andere Oost-Europeanen. Een potentieel steeds belangrijker groep is die van hoogopgeleide ‘kennisswerkers’ die van over de hele wereld hierheen worden gelokt omdat hun deskundigheid een belangrijke bijdrage kan leveren aan onze economie. Als het gaat om deskundigheid die in Nederland niet of onvoldoende beschikbaar is, vormen deze immigranten geen concurrentie voor gevestigde arbeidskrachten maar dragen zij wel bij aan de ontwikkeling van de Nederlandse economie. Van deze immigranten mogen we dan ook voornamelijk positieve effecten verwachten, hetgeen verklaart waarom er brede overeenstemming onder de sociale partners bestaat om de toelatingsprocedures voor deze kennisswerkers te versoepelen.

Ervaringen van andere landen

Wat kunnen we, ten slotte, opsteken van de ervaringen van andere landen, en vooral van landen met een rijke migratiegeschiedenis? Het is niet toevallig dat juist in typische immigratielanden als de Verenigde Staten, Canada en Australië het nodige onderzoek is gedaan naar de effecten van immigratie. Ook daaruit zijn evenwel niet zo gemakkelijk algemene lessen te trekken. Weliswaar is het zonneklaar dat deze immigra-

tielanden hun huidige welvaart voor een groot deel hebben te danken aan de immigranten. Hoewel het speculeren is hoe de Verenigde Staten er zou hebben voorgestaan als het nog steeds uitsluitend door de autochtone bevolking – de Indianen – was bevolkt, is het erg onwaarschijnlijk dat het dan net zo welvarend zou zijn geweest als nu het geval is. Hetzelfde geldt voor landen als Canada en Australië. Het is echter twijfelachtig of deze ervaringen enige relevantie hebben voor de huidige immigratie naar een rijk land als Nederland.

Daarvoor kan beter de aandacht worden gericht op meer recente ervaringen van de Verenigde Staten met de komst van specifieke groepen immigranten. Naar de effecten daarvan is het nodige onderzoek verricht, maar helaas heeft ook dat geen ondubbelzinnige conclusies opgeleverd. Longhi, Nijkamp en Poot analyseerden de resultaten van 18 onderzoeken en concludeerden op grond daarvan dat het effect van immigratie op het loon klein is, maar wel statistisch significant en negatief. Als het aandeel immigranten in de beroepsbevolking met één procentpunt toeneemt (in Nederland zou dit neerkomen op ca. 70.000 extra immigranten), zou het gemiddelde loon met 0,1 procent dalen. In de praktijk valt een dergelijk effect echter in het niet bij andere factoren die van invloed zijn op de loonontwikkeling, zoals de inflatie en de productiviteitsstijging.

Zoals opgemerkt kunnen de effecten echter uiteenlopen tussen verschillende opleidingscategorieën. Het negatieve effect op het loon van laagopgeleiden zou dan ook beduidend groter kunnen zijn, al is het gemiddelde effect voor deze groep in de onderzoeken die Longhi c.s. hebben geanalyseerd toch niet groter dan 0,2 procent (bij 1 procent extra immigranten). Hoogopgeleiden zouden hun loon daarentegen met gemiddeld 0,15 procent zien stijgen. Al met al biedt het internationaal vergelijkende onderzoek weinig grond voor stellige uitspraken over de effecten van immigratie op de arbeidsmarkt van het gastland.

Foto: Wim de Jonge

Foto: Wim de Jonge

Conclusie

Het voorgaande overzicht van de inzichten uit de economische theorie, de lessen uit het verleden en de ervaringen in andere landen, biedt zowel munitie voor degenen die willen wijzen op de gevaren van arbeidsimmigratie als voor degenen die van immigratie veel goeds verwachten. Daarvoor moet dan echter wel selectief worden gewinkeld. Wie zich een zo evenwichtig mogelijk beeld probeert te vormen van de effecten van arbeidsimmigratie voor het ontvangende land, zal tot de conclusie komen dat deze effecten verre van eenduidig zijn. De meest algemene conclusie die getrokken kan worden is dat de effecten van immigratie op de arbeidsmarkt, zowel in termen van loon als van werkloosheid, niet erg groot zijn en vaak in het niet vallen bij de invloed van andere factoren. Een andere algemene conclusie luidt evenwel dat de effecten van immigratie aanzienlijk uiteen kunnen lopen. Die verschillen hangen enerzijds samen met de kenmerken van de groep immigranten en anderzijds met de omstandigheden in het gastland.

Naarmate de arbeidsmigranten lager zijn opgeleid is het risico op negatieve effecten groter. Dat komt, ten eerste, doordat er dan meer kans is op verdringing van gevestigde laagopgeleide arbeidskrachten of op een neerwaartse druk op de onderkant van het 'loongebouw'. Ten tweede is bij laagopgeleide migranten de kans groter dat zij op termijn een beroep zullen doen op collectieve voorzieningen en daardoor het ontvangende land meer kosten dan opleveren. Dit geldt te meer indien zij ook hun echtgeno(o)t(e) en eventuele kinderen uit hun herkomstland laten overkomen.

In welke mate deze effecten optreden hangt echter ook af van de instituties in het gastland. Het gaat hierbij onder meer om de flexibiliteit van de arbeidsmarkt en de toegankelijkheid van de verzorgingsstaat. Een flexibele arbeidsmarkt, met een laag minimumloon, weinig ontslagbescherming en een geringe dekkingsgraad van CAO's – zoals in veel traditionele immigratielanden het geval is –, kan een forse instroom van migranten gemakkelijker absorberen dan een starre arbeidsmarkt met veel instituties die de belangen van de gevestigde werknemers beschermen. Op een flexibele arbeidsmarkt zullen laagopgeleide werknemers echter in eerste instantie een sterker negatief effect op hun loon ondervinden.

Hier manifesteert zich een dilemma. Naarmate de gevestigde arbeidskrachten door wettelijke regels en CAO's beter zijn beschermd tegen de concurrentie van migranten is het voor die migranten moeilijker om zich een vaste positie op die arbeidsmarkt te verwerven. Als het om migranten gaat die van plan zijn om weer snel naar hun vaderland terug te keren, zoals bij de meeste Polen het geval is, is dit niet werkelijk een probleem. Als de migranten hier blijven, neemt de kans echter toe dat zij een beroep zullen doen op de verzorgingsstaat, zeker als die relatief geneer is en lage toetredingsdrempels heeft.

Dit betekent dat het best een gedifferentieerd en selectief arbeidsmigratiebeleid kan worden gevoerd, zoals ook de Sociaal-Economische Raad in zijn recente advies bepleit. Voor laagopgelei-

Foto: Morguefile/Stoker

de immigranten betekent dit dat zorgvuldig wordt gecontroleerd of zij onder dezelfde arbeidsvoorwaarden worden tewerkgesteld als gevestigde werknemers en dat hun aanspraken op een uitkering als zij hun werk verliezen, worden beperkt. Voor hoogopgeleide immigranten, en vooral diegenen die over schaarse kwalificaties beschikken, kan een soepeler beleid worden gevoerd, waarbij ook langdurige of definitieve vestiging in Nederland tot de mogelijkheden behoort. Op deze wijze kan arbeidsmigratie Nederland wel degelijk voordelen opleveren, zonder dat deze echter het wondermiddel zal zijn dat al onze sociaal-economische problemen oplost.

LITERATUUR:

- Corpeleijn, André (2007), *Werknemers uit de nieuwe EU-lidstaten*, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* 23(2), pp.178-185.
- Roodenburg, Hans, Rob Euwals en Harry ter Rele (2003), *Immigration and the Dutch economy*. Bijzondere publicatie 47. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Longhi, Simonetta, Peter Nijkamp en Jacques Poot (2005), A meta-analytical assessment of the effect of immigration on wages. *Journal of Economic Surveys*, 19(3), pp. 451-477.
- SER (2007), *Advies arbeidsmigratiebeleid*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

Prof. dr. P.T. de Beer, Henri Polak hoogleraar voor arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam, verbonden aan het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS) en De Burcht (Centrum voor Arbeidsverhoudingen). E-mail: P.T.deBeer@uva.nl

demodata

In 2006 consulteerde 54 procent van de 50-80-jarigen ten minste een keer een medisch specialist. In 1997 was dat nog 50 procent. Bij oudere vrouwen steeg dat percentage van 50 naar 57. Het gemiddelde aantal contacten van ouderen met de specialist steeg van 2,4 tot 2,8. Ouderen gingen ook meer naar de fysiotherapeut: in 1997 deed 21 procent dat minstens een keer, in 2006 24 procent. Vorig jaar bezocht 28 procent van de 50-80-jarige vrouwen de fysio. Bij de mannen was dat 19 procent. Het aantal contacten met de fysiotherapeut steeg vooral bij de oudere mannen fors van gemiddeld 2,6 naar 3,4 bezoeken. In 2006 ging 80 procent van de 50-80-jarigen ten minste een keer naar de huisarts. Dat is iets minder dan tien jaar geleden. Bij oudere vrouwen daalde dat percentage van 87 naar 83. Het gemiddelde aantal contacten met de huisarts nam bij oudere vrouwen af van 6,2 in 1997 tot 5,4 in 2006. Bij de mannen steeg dit juist van 3,9 naar 4,4 (Centraal Bureau voor de Statistiek).